

دکتر احمدرضا یلمه‌ها*

چکیده

حکیم نجم‌الدین محمد فلکی از شعرای معروف قرن ششم هجری است که در قصبه شماخی از توابع شروان متولد شد. فلکی گوینده‌ای نازک خیال و شیرین سخن است که بر خلاف معاصران خود، به سهولت کلام و روانی سخن متمایل بود. دیوان ناقص و ناتمامی از وی در سال ۱۹۲۹ میلادی در لندن توسط محمد هادی حسن خان به چاپ رسیده است. در ایران نیز محمد طاهری شهاب دیوانی از این شاعر را در سال ۱۳۴۵ تصحیح کرده و از سوی انتشارات کتابخانه ابن سینا به چاپ رسانده است. از آنجا که مشخص نیست، نسخه‌ی اساس و یا نسخه بدل‌های در دسترس این مصحح کدام است و متن دیوان ظاهراً بر اساس نسخه‌های نامعلوم، نامستند و متأخر، تصحیح و تدوین گردیده، نگارنده بر آن است تا با در دسترس داشتن چهار نسخه خطی تازه یافته، برای نخستین بار ابیاتی از دیوان این شاعر را تصحیح نموده و تحریفات این دیوان را مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

واژه‌های کلیدی

قرن ششم، فلکی شروانی، نسخه‌های تازه یافته، تحریف، تصحیح.

مقدمه

نجم‌الدین (یا افصح‌الدین) محمد فلکی شروانی از شاعران بزرگ اواخر قرن ششم هجری است. علت شهرت وی به فلکی، اطلاع و آگاهی وی از علم نجوم و هیأت بوده و چنانکه تذکره‌نویسان نوشته‌اند، در این علم مهارت داشته است. مولدش قصبه شماخی - محل استقرار شروانشاهان - بود. صفا می‌نویسد: «وی از مداحان شروانشاهان و معاصر خاقان اکبر منوچهر بن فریدون و پسر او اخستان است. فلکی فن ادب و شعر را مانند خاقانی از ابوالعلاء گنجوی آموخت» (صفا ۱۳۷۳ : ۷۷۴/۲).

* استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان ayalameha @ yahoo.com

از ویژگی‌های این شاعر آن است که بر خلاف شیوه شعرای معاصر خویش، خصوصاً نظامی و خاقانی، هرگز به خود نبالیده و مانند انوری، ظهیر فاریابی و دیگر شاعران، به ستایش و خوش آمدگویی بسیار نپرداخته و کمتر به بیان معلومات و مطالعات علمی خویش پرداخته است. فروزانفر می‌نویسد: «فلکی سخن‌گویی نغزگفتار و نازک‌خیال است و هر چند معاصرین و اقران وی در سخن‌گویی در اغلاق و سخن دور از ذهن عموم پیچیده‌اند، او در حد امکان از عبارات نامعمول احتراز کرده و افکاری که به تأمل و اندیشه بسیار احتیاج دارد، کمتر آورده است. اشعار او تا حدی روان و از تکلفات ادبی برکنار و به رویه مسعود سعد نزدیک است و گویا فلکی به مسعود معتقد بوده و می‌خواسته است، روش او را از دست ندهد؛ ولی سلیقه ادبی آن زمان با عصر مسعود تفاوت بسیار داشته و فلکی بدین جهت، سبک مسعود را به تمام و کمال تقلید نتوانسته و با همه‌اhtمامی که در سهولت عبارت و روانی سخن خود کرده، باز هم به اقتضای سلیقه و تربیت ادبی عهد خود، از التزام ردیفهای مشکل و پاره‌ای صنایع خودداری نکرده است» (فروزانفر، ۱۳۶۹: ۶۰۲). ارزش ادبی دیوان این شاعر به جهت مضامین و معانی تازه بسیار است. وی ترکیبات، تعبیرات و کنایات بدیع و تازه‌ای دارد. این دیوان از جهت اشتغال بر لغات کهنه، ترکیبات و صور خیال برای آگاهی از سبک شعری قرن ششم بسیار ارزشمند است.

تنها تصحیحی که تاکنون از دیوان این شاعر در ایران انجام پذیرفته، به کوشش محمد طاهری شهاب است که در سال ۱۳۴۵ از سوی انتشارات کتابخانه ابن سینا منتشر شد. پیش از آن، دیوانی از این شاعر توسط محمد هادی حسن خان در لندن به سال ۱۹۲۹ میلادی چاپ شده بود که این چاپ ناقص و ناتمام، در دسترس طاهری شهاب (مصحح دیوان فلکی شروانی) بوده و در حواشی ابیات به آن اشاره کرده است. این چاپ دربردارنده بخشی از قصاید، غزلیات، ترکیب‌بند و رباعیات این شاعر است که مجموعاً شامل ۲۰۰۰ بیت از دیوان این شاعر است. در حالی که در تذکره‌ها و کتب تاریخ ادبیات، دیوان وی را تا هفت هزار بیت نیز نوشته‌اند. این تصحیح مشخص نیست بر اساس کدام نسخه یا نسخ صورت پذیرفته و بنا به دلایل زیر نامستند و غیر علمی است:

- ۱- نسخه اساس ایشان نامعلوم و هویتی نامشخص دارد.
- ۲- مشخص نیست مصحح چند نسخه در دسترس داشته و نسخه بدل‌ها را از کدام نسخه برگزیده است. تنها در برخی از صفحات به تذکره‌هایی چون هفت اقلیم، آتشکده، مجمع الفصحاء، نسخه لندن و یا نسخه خود مصحح (به نام نسخه این جانب) اشاره شده است.
- ۳- مصحح چند نسخه محدود در دست داشته و با توجه به اشکالات و تحریف‌های دیوان چاپی، ظاهراً نسخه‌های در دسترس ایشان در قرون متأخر کتابت شده است.
- ۴- روش تصحیح غیرعلمی و غیر تحقیقی است.
- ۵- با توجه به متأخر بودن نسخه‌های در دسترس مصحح، بسیاری از ابیات با تحریفات و تصحیفات فراوان ثبت شده است.
- ۶- برخی از ابیات در نسخه‌های تازه یافته موجود است که در نسخه‌های در دسترس مصحح، وجود نداشته است.
- ۷- برخی از اشعار به صورت ترکیب دو بیت در یک بیت، با حذف مصراع‌های دوم و سوم ثبت گردیده است.

۸- فهرست اشعار و ابیات ندارد و فهرست اماکن در پایان دیوان نیز ناقص و غیرتحقیقی است.

۹- با وجود آنکه مصحح سعی کرده، دیوان از اغلاط چاپی، خالی و عاری باشد، (چنانکه در زیرنویس صفحه ۱۶ متذکر شده‌اند)، ولیکن این دیوان، سرشار از اغلاط چاپی است.

۱۰- برخی از اشعار دیگر شعرا از جمله مسعود سعد، ادیب صابر ترمذی در متن دیوان این شاعر راه یافته است. در فهرست نسخه‌های خطی منزوی، از سه نسخه دیوان این شاعر یاد شده است. ۱- نسخه کتابخانه سلطنتی (کاخ گلستان) مکتوب به قرن دهم که ۸۶ صفحه از اشعار این شاعر را در بردارد. ۲- مجموعه‌ای خطی از دواوین ۳۶ شاعر از شعرای ایران تا قرن دهم که در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود و در قرن یازدهم کتابت شده و ۲۹۵ بیت از دیوان فلکی شروانی را در بردارد. ۳- یکی از نسخه‌های نفیس و نسبتاً قدیمی از دیوان این شاعر، مجموعه‌ای است که اصل آن در کتابخانه ملی پاریس به شماره S.P.799 نگهداری می‌شود. این نسخه به خط خوش نسخ در ۲۰۴ برگ کتابت شده و مشتمل بر دیوان پنج شاعر: عمیق بخارایی، حکیم سوزنی، رشید وطواط، فلکی شروانی، عماد شهریار (با سرگذشت همه اینها از تقی الدین محمد حسینی) است و عکسی از این نسخه به شماره ۶۵۶ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود. این مجموعه حاوی بخش قابل توجهی از اشعار فلکی شروانی است که در تصحیح و چاپ محمد طاهری شهاب مورد استفاده واقع نشده و بسیاری از اشعار این شاعر به صورت صحیح در این نسخه ضبط گردیده است و در هیچ یک از نسخه‌ها و کتب تذکره و تراجم احوال یافت نمی‌شود.

هیچ کدام از سه نسخه مذکور در اختیار مصحح دیوان فلکی شروانی (طاهری شهاب) نبوده و نگارنده این سطور علاوه بر در دست داشتن این سه نسخه، نسخه دیگری از دیوان این شاعر را در دست دارد که در فهرست نسخه‌های خطی منزوی ذکر نشده و از نسخه‌های ارزشمند دیوان این شاعر بوده و در تصحیح دیوان وی بسیار کارآمد و مفید است. این نسخه در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۰۶۳ محفوظ است و از نسخه‌های ارزشمند سده نهم هجری است که با وجود آنکه مقدار کمی از اشعار این شاعر را در بردارد؛ لیکن از لحاظ قدمت، ارزش فراوانی دارد.

نگارنده با مطابقت و مقایسه نسخه‌های یاد شده با متن دیوان چاپی، بر آن است تا برخی از ابیات مبهم و نامفهوم دیوان این شاعر را تصحیح و تنقیح نماید.

۱- ترکیب ابیات	} گونه‌های تحریف
دیوان فلکی شروانی
۲- تکرار قرینه	
۳- اختلال وزنی	
۴- تبدیل و تحریف واژه‌ها	
۵- تصحیحات قیاسی	
۶- اغلاط چاپی	
۷- حذف ابیات	

الف) ترکیب ابیات

یک دسته از اشکالات و تحریفات دیوان چاپی فلکی شروانی، مواردی است که در نسخه‌های متأخر، چهار مصراع در یک بیت ترکیب شده و مصراعهای دوم و سوم بیت بکلی افتاده و به صورت یک بیت درآمد است. برای نمونه به دو بیت زیر اشاره می‌شود:

ص ۶۱ بیت نهم:

قدر تو را فرازخوان، قرصه آفتاب نان
زیر و زبر به زور تو، بوم عدو به زلزله

در نسخه پاریس و نیز نسخه ۱۰۶۳ مجلس، بیت مزبور چنین ثبت شده است:

قدر تو را فراز خوان قرصه آفتاب نان
گشته به روز شور تو، وز تک خنگ و بور تو
کرده زخوان تو جهان، کاسه آسمان زله
زیر و زبر به زور تو، بوم عدم به زلزله

چنانکه می‌بینیم مصراع دوم و سوم از ابیات مزبور بکلی ساقط شده و از ترکیب دو مصراع باقی مانده، بیتی ناقص و ناتمام ساخته شده است.

ص ۷۱ بیت سوم:

تا بود جرم سپهر این بارگاه افراخته
با تو چون بوم بهشت این خاندان آراسته

بیت مزبور در نسخه پاریس بدین صورت ضبط شده و تحریف ناسخان و کاتبان متأخر بوضوح آشکار است:

تا بود جرم سپهر از ماه و مهر افروخته
از تو تا بام سپهر، این بارگاه افراخته
از عنایت ملک وز دست عنان آراسته
با تو چون بوم بهشت این خاندان آراسته

و ظاهراً دلیل این تحریف و ترکیب دو بیت به صورت یک بیت، در دو بیت مزبور (که در نسخه‌های خطی بوفور دیده می‌شود) واژه افروخته در مصراع اول است که به دلیل شباهت آن با واژه افراخته در مصراع سوم، کاتب را به اشتباه انداخته است.

ب) تکرار قرینه

از ویژگی‌های شعری این شاعر (مانند بسیاری از شعرای معاصر وی) قرینه سازی ابیات و اشعار است. به گونه‌ای که شاعر با رعایت آرایه ترصیع و موازنه سعی دارد، کلمات مصراع‌ها را بر یک وزن به صورت قرینه آورد؛ لیکن در نسخه‌های متأخر دیوان این شاعر؛ بخصوص دیوان چاپی، این قرینه‌ها از بین رفته و یا به صورت مکرر ثبت گردیده است.

ص ۴۴ بیت دوم:

ز ابر محمدت او گرفته شاخ بقا بر
ز جوی مکرمت او کشیده کشت نما نم

در نسخه ۱۰۶۳ مجلس به جای واژه «جوی» در مصراع دوم، «بحر» ثبت گردیده که با توجه به قرینه «ابر» در مصراع اول، صحیح هم، چنین است (از لحاظ مفهوم نیز مکرمت ممدوح به بحر تشبیه می شود، نه به جوی).
ص ۷۵ بیت ششم:

عیار زر کرم را به فضل معیاری قیاس اصل خرد را به فضل مقیاسی

چنانکه می بینیم واژه «فضل» در هر دو مصراع تکرار گردیده و بدین ترتیب قرینه بیت از بین رفته است. در نسخه پاریس و نیز ۱۰۶۳ مجلس به جای فضل در مصراع اول « فعل » ثبت گردیده که صحیح هم، چنین است. از دیگر نمونه‌ها در از بین رفتن قرینه ابیات، اشعاری است که دو واژه در مصراعی با تضاد به دنبال هم به کار رفته و قصد شاعر نیز تقابل واژه‌ها بوده؛ ولی در نسخه چاپی این تقابل، تحریف گردیده است. از جمله این بیت:
ص ۷۹ بیت ۱۲:

میان نیک و بد و کفر و دین و درد و ستم ز حکم قاطع خود خط استوا داری

در نسخه پاریس به جای «درد و ستم»، «داد و ستم» ضبط گردیده که صحیح هم، چنین است؛ چراکه واژه‌های دیگر این مصراع در تقابل یکدیگر به کار رفته و دو واژه «درد و ستم» نمی‌تواند متقابلاً به کار رفته باشد.

ج) اختلال وزنی

از دیگر تحریفات دیوان چاپی فلکی، ابیاتی است که کلمه یا کلماتی در اثنای بیت افتاده و باعث اختلال وزنی آن ابیات گردیده است؛ از جمله می‌توان به این دو بیت اشاره کرد:
ص ۳۳ بیت نهم:

همه حوادث حق بر عدوت شد موقوف همه سعود فلک بر ولیت مقصور

چنانکه می بینیم در مصراع دوم بیت بالا، وزن ناقص است. در نسخه پاریس و ۱۰۶۳ مجلس، مصراع دوم چنین است: «همه سعود فلک بر ولیت شد مقصور»
ص ۷۶ بیت اول:

چو مصحف هنر و اندرو به حشمت و جاه تویی که سوره الحمد و سوره ناسی

این بیت در نسخه ۱۰۶۳ مجلس چنین است:

چو مصحف است هنر و اندر او به حشمت و جاه تویی که سوره الحمد و سوره ناسی

د) تبدیل و تحریف واژه‌ها

اشکال عمده دیوان چاپی فلکی شروانی، کلمات و ترکیباتی است که به علت قرائت نادرست توسط کاتبان و ناسخان نسخه‌های خطی، به صورت محرّف در نسخه‌های متأخر ثبت گردیده است و از آنجا که همین نسخه‌های جدید و

تحریر شده در اختیار مصحح دیوان چاپی بوده، بنابراین واژه‌ها و ترکیبات با همان تحریر و تبدیل در متن دیوان چاپی راه یافته است.

ص ۳۰ بیت هفدهم:

از حشم حشمتش خصم به حیرت گرفت وز حرم حرمتش ظلم به پایان رسید

مصراع اول بیت یاد شده، نامفهوم و بی‌معناست. در نسخه پاریس به جای واژه بی ارتباط «گرفت»، «گریخت» ضبط گردیده که با توجه به مفهوم بیت، صحیح هم، چنین است.

ص ۴۲ بیت ششم:

تا خصم او غمناک شد، زهر دلی تریاک شد شروان ز فتنه پاک شد چون کعبه از لات و هبل

با دقت و تأمل در مصراع اول، تحریر واژه «دلی» بخوبی آشکار است. در نسخه پاریس به جای واژه «دلی»، «ولی» است که در نسخه‌های متأخر تحریر و تبدیل گردیده است. گفتنی است «ولی»، در مقابل واژه «خصم» به معنی یار و دوستدار است.

ص ۴۵ بیت نهم:

فضا به جستن دلها نه روی بیند و نه ره قدر به بردن جانها نه کیف داند و نه کم

مصراع اول بکلی بی‌ارتباط و نامفهوم است و در نسخه ۱۰۶۳ مجلس، بیت مزبور، به این صورت ثبت گردیده که صحیح هم، چنین است:

قضا به خستن تنها نه روی بیند و نه ره قدر به بردن جانها نه کیف داند و نه کم

ص ۴۸ بیت دهم:

ز هجر آن لب نوشین که بود همدم جانم دلم برید و ز چشمم بریده می‌نشود دم

ترکیب «دل بریدن» با این بیت ناسازگار و مطابق نسخه پاریس و نسخه ۱۰۶۳ مجلس، صورت صحیح مصراع دوم، چنین است «دمم برید و ز چشمم بریده می‌نشود دم» و مفهوم مصراع چنین است: «نفسم (از دوری معشوق) بریده شد و خون از چشمانم قطع نمی‌گردد».

ص ۵۰ بیت چهارم:

ز اختلاف عناصر تن حسود تو مضطر ز انتقال طبایع دل عدوت مخیم

واژه «مخیم» به معنی «خیمه‌گاه» با مفهوم این بیت ناسازگار و مطابق نسخه پاریس صورت صحیح مصراع دوم چنین است «ز انتقال طبایع دل عدوی تو مولم». واژه «مولم» به معنی «غمناک و دردآگین» با مفهوم بیت کاملاً سازگار است.

ص ۵۳ بیت یازدهم:

طبع پیری عکس طبع هر کسی با خرد ناجنس و با جانها قهام

واژه «قهام» بی معنی و با مصراع دوم بیت مزبور بی ارتباط است. در نسخه پاریس و نیز نسخه ۱۰۶۳ مجلس، مصراع دوم چنین آمده است: «با خرد ناجنس و با جان ناقوام». ص ۶۱ بیت دهم:

باد برت جباره، قصه گرت قیاصره کاسه کشت اکاسره، قلبه چشت هراقله

این بیت در نسخه پاریس چنین است:

باد برت جباره، قصرگرت قیاصره کاسه کشت اکاسره، قلبه چشت هراقله

ترکیب «قصرگر» به معنی سازنده قصر و نیز «قلیه چش» به معنی «خادم آشپزخانه»، با مفهوم بیت کاملاً سازگار است. بیت بعد در دیوان چاپی چنین آمده است:

هر که بدید در دغا گاه مقاتله تو را معجز روی مصطفی دیده گه مباحله

واژه «دغا» با مفهوم بیت ارتباطی ندارد. این مصراع در نسخه پاریس و مجلس چنین است «هر که بدید در وغا گاه مقابله تو را». وغا به معنی «کارزار و جنگ» با مفهوم بیت سازگار است. ص ۷۵ بیت اول:

کریم رای صدری که فعل خصمش هست خری و خربطی و ناکسی و نشناسی

واژه بی ارتباط «نشناس» در نسخه پاریس به صورت «نسناس» آمده و نسناس به معنی «انسان نما و جانور موهوم و افسانه‌ای» با مفهوم بیت کاملاً سازگار است. ص ۷۶ بیت دوم:

تو وزن هر سخن را به لطف میدانگی تو قسط هر هنری را به طبع قسطاسی

مطابق نسخه ۱۰۶۳ مجلس به جای «میدانی»، «میزانی» صحیح است.

ص ۸۲ بیت چهاردهم:

در پیش هر که اکنون نرد نشاط بازد بر رقعۀ تماشا داد تمام بینی

واژه «داد» در این بیت، با مفهوم بیت ارتباطی ندارد و صورت صحیح مطابق نسخه پاریس «داو» به معنی «گرو قمار» است که با واژه های نرد، رقعۀ، در این بیت کاملاً سازگار است. شبیه چنین تحریفی در این بیت نیز مشهود است:

بر نطع کینه در گذر ملک خصم را از بیدق سیاست تو شاه مات باد

واژه «گذر» در بیت مزبور، در نسخه‌های تازه یافته به صورت «گرو» آمده که با در نظر گرفتن نطق، بیدق، شاه‌مات و نیز مفهوم بیت صحیح هم، چنین است.

ص ۸۹ بیت شانزدهم:

شاهی که نام نحس زمانه در آسمان گر حکم او نجوم فلک را حکم شود

چنانکه می‌بینیم مفهوم بیت ناقص و ناتمام است. مطابق نسخه‌های تازه یافته، صورت صحیح بیت مزبور، چنین است:

شاهی که نام نحس نماند در گر حکم او نجوم فلک را حکم شود

بیت بعد در دیوان چاپی چنین آمده است:

در آسمان همت او زود گزردد آس گر آسمان به خصمی او متهم شود

در نسخه پاریس و نسخه ۱۰۶۳ مجلس چنین می‌خوانیم:

در آسیای تهمت او زود گزردد آس گر آسمان به خصمی او متهم شود

و چنانکه مشهود است مفهوم بیت بدین صورت، کامل و صحیح است.

ص ۱۰۳ بیت دهم:

دردم چو بود از پی، از پی چو بود دردم درمان هم از او خواهم، خواهم هم از او درمان

بیت در اثنای غزلی از دیوان فلکی شروانی آمده و شاعر آرایه طرد و عکس را در هر دو مصراع در نظر داشته است.

مصراع اول در نسخه پاریس چنین است «در دم چو بود از وی، از وی چو بود دردم» و صحیح هم، چنین است.

ص ۱۰۶ بیت چهارم:

لعل لب او ز پشت دست پرتاب می تافت چو از جام بلورین مهتاب

واژه «مهتاب» در نسخه پاریس به صورت «می ناب» آمده که با مفهوم بیت ارتباط بیشتری دارد.

ص ۱۰۶ بیت ششم:

باشد که چو خضر ناگه اندر ظلمات ایزد ز تو راضیم کند آب حیات

به جای ترکیب «راضیم کند»، مطابق نسخه پاریس «روزیم» کند صحیح است.

ص ۱۱۲ بیت یازدهم:

تا دهر بود تو را درد باد اقبال و بقای جاودانه

مصراع اول بکلی بی‌ارتباط و نامناسب است. در نسخه پاریس می‌خوانیم «تا دهر بود تو را در او باد» و صحیح هم،

چنین است.

ه) تصحیحات قیاسی

دسته‌ای دیگر از تحریفات دیوان چاپی فلکی شروانی، مواردی است که در نسخه در دسترس مصحح دیوان، ناخوانا و یا ناقص بوده و مصحح سعی کرده، وجهی برای آن ببیند که مطابق نسخه‌های تازه یافته آن وجه نیز صحیح نیست.

ص ۷۶ بیت چهارم:

به دانه‌های سخا مرغ آز را (دامی) به ساقه‌های کرم کشت بخل را دامی

واژه «دامی» در متن دیوان چاپی داخل پرانتز آورده و از تصحیحات قیاسی مصحح دیوان است. در نسخه پاریس بیت مزبور بدین صورت ضبط گردیده است:

به دانه‌های سخا مرغ آز را رزقی به طعمه‌های کرم کشت بخل را دامی

گفتنی است در نسخه مجلس به جای «رزقی»، در مصراع اول «قوتی» آمده است.

ص ۷۴ بیت ششم:

اگر چه خوردن غم فربهت همی دارد یقین بدان که از آن در ز چهره آماسی

مصراع دوم بکلی نادرست و صحیح مصراع، مطابق نسخه پاریس و مجلس چنین است «یقین بدان که از آن در زحیر و آماسی». واژه زحیر به معنی «پیچش شکم و آماس به معنی ورم کردن» با مفهوم بیت سازگار است.

و) اغلاط چاپی

با وجود آنکه مصحح سعی داشته، دیوان از اغلاط چاپی و تایپی، خالی و عاری باشد، (چنانکه در زیرنویس صفحه ۱۶ می‌نویسد)؛ و لیکن غلط‌های چاپی بوفور در متن دیوان چاپی دیده می‌شود. از جمله ابیات زیر:

ص ۱۸ بیت اول:

آجم سعد را فلک کرد عیال قدر تو تا تو به راتب علا برگ دهی عیال را

مطابق نسخه‌های تازه یافته به جای «آحم»، «انجم» صحیح است.

ص ۱۸ بیت سوم:

از پی راحت جهان دایره کرد بر فلک عدل محیط شمل تو نقطه اعتدال را

به جای واژه غلط «شمل»، «شکل» صحیح است و این اشتباه چاپی در بیت بعد در دیوان چاپی نیز آمده است: «بر سر بام حصن تو شمل هلال هر شبی» و صحیح چنین است «بر سر بام حصن تو شکل هلال هر شبی».

ص ۱۸ بیت دهم:

ترک شمال را سبک باز نیست راه کس تا سر آهنین نشد، خنجر تو شمال را

به جای ترکیب «سر آهنین»، «سد آهنین» صحیح است.

این اغلاط در متن دیوان چاپی فراوان است و از آنجا که قصد نگارنده، تحلیل گونه‌های مختلف تحریف است (نه فقط بیان یک نوع آن) چند مورد بالا فقط برای نمونه بیان گردید. چنین است واژه «زمره» به صورت غلط «زهره» در صفحه ۲۲؛ «طور»، به صورت «تور» در صفحه ۳۵؛ واژه «صبا» به صورت «سما» در صفحه ۴۹؛ ترکیب «محنت گاه» به صورت «محنت گاه» در صفحه ۵۸؛ واژه «خه» به صورت «خد» در صفحه ۷۰؛ واژه «کرته» به صورت «گرتنه» در ص ۷۳ و نمونه های فراوان دیگر.

ز) حذف ابیات

از جمله تحریفات دیوان چاپی، مواردی است که ابیات و اشعاری، در اثنای قصاید و یا ترکیبات حذف گردیده در حالی که در نسخه‌های تازه یافته این اشعار موجود است.
ص ۴۹ بیت چهارم:

به داغ اوست مرا جان وز او نیافته درمان به زخم اوست مرا دل وز او نیافته مرهم

در نسخه ۱۰۶۳ مجلس پس از بیت مزبور، این بیت آمده است:

چه سود بیهده بودن موافق غم عشقش که طبع او فلکی را مخالف است و فلک هم

موارد حذف و یا جا به جایی اشعار در متن دیوان چاپی فراوان است. در قصیده‌ای با مطلع:

صورت گردون صفت جسم زمین را جان از او ماده جان لطف او لیکن خرد حیران از او

در اثنای این قصیده، پس از بیت دوم، بیست و پنج بیت حذف گردید و از قصیده ۳۲ بیتی، تنها هفت بیت آن در متن دیوان چاپی ثبت گردیده است که به برخی از ابیات حذف شده اشاره می‌شود:

اژدها کردار پیچان و کنان جرم زمین	و اژدهای آسمان در سیر سرگردان از او
دم به مشرق برده و دم مانده در مغرب هنوز	و اضطرابی هر زمان پیدا در این دوران از او
همچو دیوار جرم او گیرد حریم مملکت	قسم هر نامحرمی بی حرمتی حرمان از او
در کشیده صد هزاران جانور عمدا به دم	طعم او و قوت او و قوت ایشان از او
پیکرش زاده هزاران مار در اطراف او	هر یکی را تیز در کوشندگی دندان از او

قصیده مزبور در لغز رود (آب) است و یکی از قصاید نادر فلکی شروانی است که در دیوان چاپی و کتب تذکره و تاریخ ادبیات ناقص و ناتمام است.

علاوه بر گونه‌های تحریف و تبدیل ابیات، اشعار، واژگان و ترکیبات که نمونه‌هایی از آن بیان گردید، یک دسته دیگر از اشکالات این دیوان اشعاری است که از دیگر شاعران به نام فلکی شروانی در متن دیوان چاپی ثبت گردیده است. برای نمونه:

مشک است توده توده نهاده بر ارغوان زلفین حلقه حلقه آن ماه دلستان

بیت مزبور به همراه سه بیت دیگر، در متن دیوان چاپی به نام فلکی شروانی ثبت گردیده و در عنوان آن چنین آمده است « از یک قصیده تکریر ناتمام ». این شعر از اشعار معروف ادیب صابر ترمذی، شاعر قرن ششم هجری است که به نام فلکی شروانی در دیوان این شاعر ثبت گردیده است. اصل این شعر در دوازده بیت در متن دیوان چاپی ادیب صابر ترمذی مضبوط است (ر.ک. ادیب صابر ۱۳۸۵ : ۴۷۴).

نتیجه

از مجموع آنچه گفته شد می توان چنین نتیجه گرفت که دیوان فلکی شروانی با وجود تمامی زحمات و تلاش هایی که مصحح دیوان، طاهری شهاب، در تدوین و تصحیح آن؛ ولیکن تصحیحی نامستند و غیر علمی است. با توجه به نسخه هایی از دیوان این شاعر که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و نیز کتابخانه کاخ گلستان (سلطنتی) موجود است و همچنین با عنایت به ضبط صحیح ابیات در نسخه های مذکور، ارائه دیوانی منقح از اشعار این شاعر ضروری است.

صفحه پایانی نسخه پاریس

صفحه نخست از نسخه عکسی پاریس

صفحه نخست از نسخه ۱۰۶۳ کتابخانه مجلس

منابع

- ۱- ادیب صابر. (۱۳۸۵). دیوان، تصحیح احمدرضا یلمه‌ها، تهران: انتشارات نیک خرد، چاپ اول.
- ۲- پادشاه، محمد. (۱۳۶۴). آندراج، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران: خیام، چاپ اول.
- ۳- دانش پژوه، محمدتقی. (۱۳۴۸). فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تهران: انتشارات دانشگاه، چاپ اول.
- ۴- _____ (۱۳۵۶). فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران: چاپخانه مجلس، چاپ اول.
- ۵- صفا، ذبیح الله. (۱۳۷۳). تاریخ ادبیات در ایران، جلد دوم، تهران: انتشارات فردوس، چاپ سیزدهم.
- ۶- فلکی شروانی، جلال الدین. (۱۳۴۵). دیوان، محمد طاهری شهاب، تهران: انتشارات کتابخانه ابن سینا، چاپ اول.
- ۷- _____ (۱۹۲۹ م). دیوان، تصحیح محمد هادی حسن خان، لندن، چاپ اول.
- ۸- فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۶۹). سخن و سخنوران، تهران: انتشارات خوارزمی، چاپ چهارم.
- ۹- مایل هروی، نجیب. (۱۳۶۹). نقد و تصحیح متون، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول.
- ۱۰- منجد، صلاح‌الدین. (۱۳۶۴). روش تصحیح کتابهای خطی، ترجمه محمود فاضل، مشهد: انتشارات دانشگاه، چاپ اول.
- ۱۱- منزوی، احمد. (۱۳۴۹). فهرست نسخ خطی فارسی، تهران: مؤسسه فرهنگی - منطقه‌ای، چاپ اول.
- ۱۲- نفیسی، سعید. (۱۳۴۴). تاریخ نظم و نثر در ایران و زبان فارسی، تهران: کتابفروشی فروغی، چاپ اول.